

Я.О.Матвіїшин
професор філософії
та керівник відділу історії наук
при Міжнародній Академії наук
Сан-Маріно
кандидат фізико-математичних наук
Інститут математики АН України
м. Київ

НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ ГЕОРГІЯ КОНИСЬКОГО (1717–1795)¹

У вітчизняній історії XVIII ст. суспільна, політична та культурна діяльність видатного українського просвітителя, письменника і мислителя Григорія Осиповича Кониського — одного з найвизначніших представників православної церкви Беларусі та України, активного борця за покращення життя простого народу, — займає одне з почесних місць. Оцінюючи літературну спадщину Кониського, О.С.Пушкін назвав його одним «из самых достопамятных мужей» свого століття. Його філософська спадщина² стала класичним взірцем для характеристики складно-завершального перехідного періоду у вітчизняній науці від схоластики Арістотеля до дослідних знань Галілея, Декарта і Гасенді.

У цій статті наведений аналіз чотирьох рукописів із зібрань ЦНБ АН України, невідомих ще дослідникам життя і діяльності Кониського, вказані конкретні джерела курсу його лекцій з філософії, розглянуті пропаговані ним питання механіки та ідеї геліоцентризму, уточнені деякі відомості щодо його життя, просвітницької та видавничої діяльності, а також викладання математики у період його ректорства, здійснений порівняльний аналіз курсів фізики Ф.Прокоповича, Г.Кониського, Г.Щербацького та Е.Пуршо.

Чотири невідомі рукописи про Кониського³ були написані у порівняно пізній період студентами Київської Духовної академії (КДА), як курсові роботи, і тому, напевно, не були помічені дослідниками. Самий факт багаторазового звернення в одному учбовому закладі до висвітлення життя та різних (а не лише церковної) сторін діяльності мислителя красномовно свідчить про його популярність. Як відомо, у КДА до таких робіт пред'являли високі вимоги.

Розглянемо, наприклад, твір Ю.Татарова⁴. Наприкінці рукопису записані думки про нього трьох рецензентів, які відзначили деякі позитивні якості і різко критикували факт відсутності у ньому самостійного пошуку нових матеріалів автора, який «при своем умении владеть пером, при более серьезном труде мог бы написать хорошую и интересную биографию Преосв. Георг. Конисского». «Вообще со стороны изучения предмета, — зауважує інший рецензент, — следовало бы еще многого требовать от автора. Зато литературная сторона сочинен[ия] его очень удовлетворительна»⁵. Татаров, зосередивши основну увагу на церковній діяльності Кониського, однак, подав короткий опис його курсу лекцій з філософії, навів дані про його просвітницьку діяльність і вказав на вчено-полемічний характер його проповідей⁶, хоча і недооцінив значення його промов, на які позитивно відгукнулися Пушкін та Сумароков⁷.

П.Белавенець, автор дещо ранішого рукопису⁸, навів порівняно детальну історію Києво-Могилянської академії (КМА), подав коротку характеристику її відомих викладачів і особливо відзначив роль Кониського у зміцненні позицій православної церкви у Беларусі. Проте і ця робота була названа рецензентом компілятивною, «несмотря на усердие автора». Останні два рукописи⁹, які були частково опубліковані¹⁰, дістали, мабуть, більш схвальні відгуки.

Рукопис В.Машковського¹¹ не датований, але, з огляду на час опублікування та навчання його автора, можна припустити, що він був написаний 1870 чи 1871 року. У ньому автор наводить короткі відомості про життя Кониського, особливо детально зупиняючись на характеристиці сучасного мислителіві белоруського суспільства, в яксму здебільшого пройшла його проповідницька діяльність. При цьому автор, студент КДА, поділяє думки архієпископа Кониського, спрямовані проти «вольномыслия» та атеїзму Вольтера, «др. врагов Христианства»¹².

Рукопис П.Дем'яшкевича¹³ належить до ряду найцікавіших (його рецензентами були М.Ф.Мухін та М.І.Петров). Вміло оперуючи численними посиланнями на історичну літературу, його автор вперше досить об'єктивно подав порівняно повний критичний аналіз праць своїх попередників та сучасників, які писали про Кониського. Правильна оцінка педагогічних поглядів Кониського та його ставлення до створеної ним семінарії дала можливість авторові відвести йому «заслуженное и почетное место» в історії вітчизняного просвітництва. Відомості з цього рукопису неодноразово використовуватимуться у подальшому викладі, тим більше, що автор його вніс ряд уточнень та виправив деякі помилки, припущені у літературі.

Епітафія, складена Кониським у кінці життя, може, у деякому розумінні, бути представлена, як своєрідне джерело відомостей про її укладача, а тому Дем'яшкевич одним із перших вказав на різночитання (які, на жаль, продовжуються і до нашого часу) у відтворенні її тексту різними авторами. «Списано с доски с диплом[атической] точностью»¹⁴, — цими словами супроводжує він свій текст:

Колыбель — Нѣжинъ, Кіевъ мой учитель¹⁵
 Я въ тридцать осмъ лѣтъ сделался Святитель
 Сѣмнатцать летъ я боролся съ волками,
 Двадесять и два отдохнулъ съ овцами
 Архієпископъ трудовъ въ нагороду
 Изъ Епископа Членъ названъ Синоду
 Георгій имя изъ Конискихъ дому
 Коню подобенъ бывалъ почтовому
 Сего тутъ падла зарылъ грѣшни кости
 Год семисотый пятый девяностый.

Не враховуючи перестановок та зміни слів (у тому числі вилучення характерних українізмів, модернізації числівників і, що неприпустимо, — пропуск слова «п'ять»), найбільшої трансформації зазнали останні три рядки епітафії. У зв'язку з цим виникає здогадка, що, можливо, Кониський склав декілька варіантів її тексту, яким і скористалися різні дослідники.

Відомості про дитячі та юнацькі роки життя Кониського містить фактично перший рядок епітафії. Історики мало чим її доповнили. До дати (1717) та місця народження (Ніжин), про що можна дізнатися з епітафії, яка є одночасно і простою арифметичною задачею традиційного характеру, залишається додати число (20 листопада) та соціальне положення (з козацького роду), щоб дістати всю нині існуючу інформацію про ранні роки життя Кониського аж до початку навчання у КМА (1728). До цього можна додати лише деякі припущення різних авторів, не підтвержені документально.

Малиновський, слідом за іншими авторами, вважає, що «Конисский имел возможность получить хорошее первоначальное воспитание и элементарное образование в доме своих родителей»¹⁶. М.В.Кошуба висловила цікаву думку про закінчення ним «начальной полковой школы»¹⁷. Зрозуміло, що обидва припущення не суперечать одне одному. Щодо причин, через які хлопчика із заможної родини віддали до КМА, а не до якого-небудь престижного єзуїтського закладу, як тоді було заведено, то Дем'яшкевич вбачає їх у «интеллигентности родителей», відданих традиціям свого народу, його мові та вірі¹⁸.

Не набагато більше від попереднього періоду документовані і роки навчання Кониського у КМА. Вони практично представлені декількома архівними «Актами»¹⁹, опублікованими і доповненими Петровим²⁰. Зауважимо, що є непідтверджений вислів Аскоченського про те, що нібито Кониський у певний період «был товарищем Ломоносова по Киевской Академии»²¹. У 1737/38 навчальному році у класі («школі») філософії Сільвестра Кулябки серед 64 учнів був записаний «Григорій Конѣскій. 20 [лет]. Полку Нѣжинского з Нѣжина синѣ козацій. Добраго [ученія]»²². У 1739/40 навчальному році він відвідував його ж лекції з богослов'я, як «светский слушатель»²³. Свій чотирирічний курс філософії Кулябка почав читати восени 1735 року, і серед його слухачів повинен був бути і Кониський (списки студентів за той рік не знайдені). Без сумніву, його лекції (а не А.Дубневича, як вважають історики) могли викликати певний інтерес і у М.В.Ломоносова, який перебував у Києві у листопаді — грудні того ж року. В усякому разі, це найімовірніше місце їхньої зустрічі, якщо, додамо, не брати до уваги багату бібліотеку КМА, на рукописах та стародруках якої знайдені власноручні помітки Ломоносова.

Викладацька діяльність Кониського у КМА почалася через рік після закінчення навчання (1743), одночасно з прийняттям чернецтва та нового імені — Георгій. «В пиитику: [. . .] пана Конѣского, которій такъ доволній въ поетики, что какъ бы родился къ ней», — писав ректор Кулябка у поданні 20 серпня 1744 року²⁴, проте затвердження митрополита Заборовського надійшло лише 8 серпня 1745 року. З цього часу він почав читати тут курс поетики, який зберігся до нашого часу в декількох записах, складав вірші, зокрема українською мовою²⁵, і створив знамениту трагікомедію «Воскресение мертвых» (1746). На аналізі його літературної творчості докладно зупинився Татаров²⁶, проте йому не вдалося її всебічно висвітлити. Зазначимо, що в академії курсом лекцій поетики Кониського цікавився викладач математики та астрономії Іриней Фальковський, який залишив після себе одну з його копій [ЦНБ ВР, рук. ДА/П. 426].

На початку 1747/48 навчального року Кониський був призначений викладачем філософії і одночасно обраний префектом КМА. Протягом чотирьох років він прочитав два курси лекцій, з яких історикам відомий тільки другий²⁷. «Дошедший до наших дней философский курс Конисского, — означає дослідниця його творчості М.В.Кошуба, — яркое свидетельство того, что профессор знакомил слушателей с философией античного мира, с борьбой основных направлений в средневековой философии, с учениями мыслителей Нового времени —

Лейбница, Вольфа, Декарта, Гассенди, — с достижениями современной ему науки, в первую очередь астрономии и физики»²⁸. Шануючи традиції і наслідуючи Теофана (Теофана) Прокоповича, Г.Кониський включив до свого курсу застарілий розділ «Шестоднев», проте навіть тут, як підкреслив Дем'яшкевич, він «идет дальше его по пути освобождения от мертвой схоластики»²⁹.

Будучи префектом, а згодом ректором (з 1751 р.³⁰— професором богослов'я), Кониський сприяв поліпшенню навчально-виховної, адміністративної та господарської діяльності КМА, а як член Київської духовної консисторії брав участь у вирішенні єпархіальних справ, звичайно, не без відриву від «мирських» інстанцій. Напередодні нового 1725 року, наприклад, йому випала місія привітати гетьмана та президента Петербурзької академії наук К.Г.Розумовського і прочитати з нагоди релігійних свят проповіді у його батуринській резиденції. У цей час гетьман мав намір відкрити університет (навіть університети) на Україні, а при його дворі було чимало вельми освічених осіб, контакт з якими міг виходити за межі завдання, поставленого перед Кониським київським митрополитом, заляканим реформами та нововведеннями Розумовського. Проте подробиці не збереглися. Гетьман був задоволений Кониським, нагородив його грошима і передав певну суму на потреби КМА, для якої навіть ця допомога була доречна, оскільки, як підкреслив Дем'яшкевич, її достатки на той час були «скудними»³¹. Відомо, що у лютому Кониський листувався з гетьманом.

Могильовський період у житті Кониського починається з 1755 року у зв'язку з призначенням його єпископом (Могильовським), а згодом і архієпископом (Білоруським з 1783 року). Його боротьбі з католицизмом та уніатством присвячена значна кількість літератури, зокрема згадані рукописи. Перефразовуючи 3-й та 4-й рядки з епітафії, Малиновський, наприклад, досить образно вважає, що «Конисский, так сказать, вырвал Белоруссию, как овцу из пасти льва, совсем уже готового пожрать ее»³². Доля ж рутенського уніатства, скривдженого царськими сатрапами, подібних авторів мало хвилювала.

Просвітницька діяльність Кониського у Беларусі пов'язана, головним чином, з відкриттям школи (училища), а згодом семінарії. Особливого приміщення для школи не було, і вона розміщувалася у чернечій їдальні, де викладали двоє учителів, які прибули з КМА³³. При могильовському братстві існувала окрема школа, відкрита раніше (принаймні до 1752 року³⁴), проте жодна з них до 1785 року не була семінарією, як інколи помилково вважають³⁵, і в них не читалися курси філософії та богослов'я. Однак до програми шкіл повинні були увійти питання

елементарної математики (арифметика), хронології та природничих наук принаймні з тією метою, щоб мати можливість суперничати з існуючими у місті католицькими школами та вчителями-іноземцями, «которые без стеснения и открыто пропагандировали в обществе энциклопедические тенденции», про що Кониський згадував навіть у проповідях³⁶. Розуміючи значення народної світи, він шукає підтримку в столиці: його повірений І.Тудорович неодноразово їздив туди с проханням про фінансову допомогу. В листі до духівника імператриці від 19 травня 1757 року «он с особой настойчивостью отмечает, что ему семинария нужнее церкви и что в ней он видит важнейшее средство спасти православие в Белоруссии»³⁷. Скориставшись візитом Катерини II до Беларусі, він виклопотав (1780) додаткові кошти для побудови двоповерхового кам'яного будинку семінарії (частину якого займало відкрите у 1789 році народне училище). Семінарія почала функціонувати ще у 1785 році і мала клас філософії. Ще у 1780 році з КМА для викладання були викликані студенти Скальський, Богуславський, Григорович, Піючевський, Цветковський та Горбачевський³⁸, які до 1785 року викладали в училищі («неполной семинарии»). Через те, що братська друкарня у Могильові не займалася випуском підручників, Кониському довелося потурбуватися про створення власної друкарні, діяльність якої досі не досліджена.

Видавнича діяльність Кониського почалась, ймовірно, незабаром після приїзду до Могильова, оскільки вже у 1757 році ним був випущений Катехізіс Прокоповича з власними доповненнями³⁹, перевиданий (із незначними змінами) у 1761 році. Татаров, посилаючись на висловлювання своїх попередників, вважає, що цей твір міг би бути третьою книгою, виданою у друкарні Кониського⁴⁰. У зв'язку з цим зазначимо, що «Окружное пастырское послание» було надруковане того ж року (на 1 аркуші) і зберігається тепер у РДБ (раніше — ДБЛ). У 1761 році «напечатал Георгий в своей типографии Собрание поучительных слов своих»⁴¹, примірники якого не відомі дослідникам. 1786 року у Могильові при його сприянні був виданий латиномовний курс поезики Феофана Прокоповича. При заснуванні премії його імені на відзнаку 100-річчя з дня смерті Георгія Кониського, значна увага приділялася і його просвітницькій та видавничій діяльності (ЦДІА України, ф.711, оп.3, спр. 2362–2363).

Філософський курс Кониського є основним джерелом для характеристики його природничих поглядів і мірилом рівня викладання наук у КМА. Порівнюючи точні назви його київських копій (які у літературі разом з каталогом Петрова⁴² передані з перекрученнями) з даними

розглянутих рукописів⁴³, можна пересвідчитися, що авторам останніх були відомі записи першого⁴⁴ та другого⁴⁵ курсів філософії, прочитаних відповідно у 1747/48 та 1749/50 навчальних роках. Вони не аналізують рукописи Кониського (вперше це було детально зроблено у кандидатській роботі М.В.Кошуби). При цьому Дем'яшкевич при згадці про примірник⁴⁶ Петроградської духовної академії⁴⁷ помилково приписав Кониському і рукопис⁴⁸, який Я.М.Стратій⁴⁹ справедливо віднесла до розряду посібників, складених поза КМА, але використовуваних у ній.

Джерела філософського курсу Кониського дослідниками конкретно не вказані. «Мої попитки сличить [київські курси 1638–1750 рр. — Я.М.] со многими печатными курсами, изданными в Западной Европе в XVI–XVII вв., ни к чему не привели», — змушений був зізнатися В.П.Зубов⁵⁰. І тому він продовжував вважати зміст київських рукописів «типичним аристотелизмом «второй схоластики», усвоеним через посредство польских и литовских школ» [там же]. Судячи з рукописів, які зберігаються у ЦНБ АН України, у КМА використовувалося чимало джерел місцевого походження (Острог, Луцьк, Львів, Харків), у яких не лише викладалися ідеї новоаристотелівців, а й відчувався подих нової науки (Копернік, Галілей, Кеплер⁵¹, Декарт, Гасенді). Окрім того, ряд вихованців КМА (що стали згодом її викладачами) навчалися на Заході. І навіть ті, хто туди не виїжджали, як у нашому випадку Кониський, нерідко користувалися оригінальними працями західних вчених. Інша річ, як вони передавали їхні ідеї у своїх лекціях і чи завжди у цьому «признавалися».

«Пурхоция и Бавмейстера я окружно ни вычитал, якож и не имел их», — відповідає 13 вересня 1755 року Кониський на запит митрополита, який зажадав знати його думку про вибір кращого підручника для КМА, і, у протиріч собі, обмовляється: «я по некоторой части обоих в разных мѣстах прочетши»⁵². У своєму «доношенні» митрополиту професор філософії КМА Д.Нащинський апелює до Кониського, як до авторитета, знайомого з підручниками Вінклера, Пуршо і Баумейстера, підкреслюючи, що йому було «указано точно преподавать философию Пурхоциеву»⁵³. У період ректорства Кониського курс філософії, наслідуючи Пуршо, читав Г.Щербацький, як він сам про це вказував у 1751 році⁵⁴.

Проте не лише послідовники Кониського безпосередньо користувалися роботами нових філософів, а й він сам не залишався до них байдужим. Повертаючись до відомого свого часу трактату Е.Пуршо, можна з упевненістю сказати, що він був одним з основних джерел при написанні курсу Кониського. Едмонд Пуршо (1651–1734) був професором і ректором Празького університету протягом багатьох років. Філософією

він почав серйозно займатися під впливом янсеніста А.Арно і став антиаристотелівцем і прихильником Декарта. У фізиці Пуршо сміливо пропагував ідеї Галілея, Гасенді, Гарвея, висловлював оригінальні думки природничого плану, зокрема, як механіцист, зображав людину і тварину у вигляді машини. Останнє, як бачимо із вищезгаданого тексту відповіді митрополиту, не дуже сподобалося Кониському. Поширюючи ідеї геліоцентризму на Україні, він детально виклав вчення Коперніка (з переліком імен багатьох учених — попередників і послідовників геліоцентричної теорії) з огляду на вихрову теорію Декарта⁵⁵. Кониський, як і інші викладачі КМА, подавали скорочений варіант теорії Коперніка-Декарта, а тому важко встановити використане ними конкретне джерело.

Кониський посилається на ті місця (із зазначенням глави, розділу та частини) «Фізики» Пуршо (наприклад, у міркуваннях про вагу повітря⁵⁶, які у нього викладені скорочено (чи навіть пропущені). Порівняння із джерелом дає змогу відновити ту інформацію, яка була у розпорядженні викладача у момент підготовки курсу. Пуршо, у даному випадку, описує досліди Е.Торрічеллі (1643 р.), М.Мерсенна (1644 р.), Б.Паскаля, Х.Гюйгенса, О.Герике, Р.Бойля (цитує його «Новые физико-механические опыты»), Д.А.Бореллі⁵⁷. Останній, зокрема, передбачив закон всесвітнього тяжіння, встановлений згодом Ньютоном. Відомості про нову ньютонівську фізику Кониський почерпнув із твору Вінклера⁵⁸, відомого своїми дослідженнями та винаходами з електрики, і праці якого він радить використовувати у КМА (разом з творами Пуршо), як додаткову літературу при вивченні філософії по Баумейстеру⁵⁹. Іншим джерелом про механіку Ньютона був твір Гравезанда⁶⁰, що знаходився у КМА⁶¹.

Багато уривків з Пуршо Кониський переказує без посилань. Пропускаючи окремі розділи та глави з його «Фізики», він, на жаль, не дав можливості своїм слухачам ознайомитися з деякими практичними питаннями механіки (зокрема, з теорією простих механізмів, визначення швидкості і прискорення) і фізики, обминув розділ геометрії. І все-таки дослівне цитування окремих фрагментів з Пуршо переконливо свідчить про безпосереднє використання його творів Кониським, що, в свою чергу, є позитивним фактором у системі викладання КМА (незважаючи на вже існуючі посібники вольфіанців). Як приклад, наведемо уривок роздумів про кількість руху Пуршо і початок відповідного, майже дослівного, фрагмента з Кониського (за рукописом [2*], що містить значно більше видів скорочених слів, ніж [2**]).

*Текст Е Пуршо*⁶²

Quantitas motus est id quod respondetur ad quaestionem factam, quantus, vel quam magnus sit motus, sive id quo motus quilibet cum altero comparatus, vel major vel minor eo dicitur: idque ex duplici capite nempe ex mole aut pondere corporis mobilis, et ex motus velocitate debet aestimari. Itaque si duo corpora A et B mole sint aequalia, et ambo aequa celeritate moveantur, tantumdem in uno motus erit, quantum in altero. [...]. Igitur etiam si dicere nequeas, quantum sit motus absolute in aliquo corpore, hanc tamen habere potes regulam, ut quantum sit motus in eo comparate ad aliud corpus definire possis. Nam si multiplices velocitatem motus per corporis molem, seu pondus, tunc productum dabit motus quantitatem. [...] Atque hoc est totius Staticae fundamentum, ut inferius innotescer.

*Текст Г. Кониського*⁶³

Quant(it)as mot(us) e(st) id, quo mot(us) aliq(ue)s cum alt(er)o comparat(us) l v(el) (i..a)jor v(el) (mi)nor eo d(ici)t(ur). idq(ue) ex duplici r(atio)ne. ne(m)pe ex mole. aut pondere mobilis c(orpo)ris et ex mot(us) velocit(a)te d(ebe)t aestimari. l Itaq(ue) si duo c(orpo)ra A: et B: mole sint aequalia [...] і далі дослівний текст двох сторінок із Пуршо⁶⁴.

Рукописи Кониського — джерело курсу фізики Г. Щербацького? Таке питання постало перед нами на початку порівняння філософських трактатів обох професорів, оскільки деякі місця у них виявилися майже тотожними за текстом, разом з вищенаведеним фрагментом. Проте, як виявилось далі, запис курсу Щербацького повторює текст Кониського лише в тих місцях, де останній дослівно наводить Пуршо. Уважніше порівняння текстів Щербацького⁶⁵ з книгою Пуршо⁶⁶ було майже приголомшуючим: увесь текст його курсу фізики⁶⁷ є дослівною копією (без «майже»!) відповідних сторінок книги Пуршо⁶⁸, єдиним недоліком якого, якщо не брати до уваги того, що він залишився «недописаним», є відсутність рисунків у текстах рукописів, на номери яких автор постійно посилається (наслідуючи, ясна річ, Пуршо). Істориками педагогіки «метод» Щербацького буде, безумовно, засуджений, як нетворчий, однак

його учні у КМА повинні були від цього бути лише у вигаші, оскільки, наприклад, той самий Кониський знехтував деякими фактами з експериментальної фізики та механіки, які, внаслідок догідливого наслідування книги Пуршо, залишились у Г.Щербацького. Окрім того, враховуючи, що Д.Нащинському у 1755 році була дана вказівка (при тому ж ректорі Кониському) читати курс «по Пурхоцію», можна припустити, що його лекції не дуже відрізнялися від курсу Щербацького-Пуршо (записи курсів Нащинського у ЦНБ, згідно з думкою деяких вчених [69], відсутні).

Чи викладалась у КМА математика на той час? Посилаючись на висловлювання С.Кулябки, вважають, що ні⁷⁰. А втім ще Петров опублікував документи, в яких є відомості про викладання математики в часи ректорства Кониського (1753) Ф.Нежинцем⁷¹. Ще одним підтвердженням викладання математики у КМА є розглянутий щойно курс лекцій Щербацького. На одному з аркушів рукопису, на який не звернули уваги дослідники⁷², викладена теорема Піфагора та цікавий коментар до неї. Пропущені чисті аркуші свідчать про те, що можливо вона була не єдиною. Остання фраза цього математичного уривка говорить, що це не випадковий запис: «[дальше ?] пам не диктовали»⁷³.

На відміну від Пуршо, звідки запозичений уривок⁷⁴, Щербацький не наводить доведення теореми⁷⁵. У коментарі після короткої історичної довідки, де згадуються Евклід, Піфагор, Прокл і Вітрувій, йде мова про несумірність відрізків, зокрема, діагоналі прямокутника та його сторони, а також про ірраціональність чисел. У записах курсів лекцій Кониського математика не згадується, проте професор ставився до неї прихильно. «Радовался я, — писав він згодом до свого приятеля Парфенія, єпископа Смоленського, — видя, как они [вихованці організованої ним семінарії. — Я.М.] изошряли ум свой математическими выкладками [...]»⁷⁶. Його протеже В.Г.Полетика вивчав у Віленському університеті математику та фізику.

Текст курсу фізики Феофана Прокоповича, як неодноразово зазначалося, був також одним із джерел для його вчення. Проте робота Кониського має свої особливості навіть у тих місцях, які він запозичує у свого попередника. Розглянемо такий випадок запозичення⁷⁷, а саме розділ під назвою «Завдяки якій силі і з якою метою природа не допускає пустоти.», де буде наведена суттєва неточність у перекладі твору Прокоповича і відзначений творчий характер роботи Кониського.

<i>Уривок з рукопису Кониського [ДА/П. 51, с.213]</i>	<i>Текст Прокоповича [ДА/П. 43, арк.136]</i>	<i>Переклад⁷⁹ тексту Прокоповича</i>
Deinde experimentum factum est in Arvernia anno 1648 teste Ioanne Zahn in scrutinio Atmoscomisco Disquisitione 1-ma Aeroscopica Cap: 3 et Edmundo Purchotio Lenonensi ⁷⁸ parte 1 physices sec.4: Cap 14.	Deinde experimentum factum est in Arvernia, teste Ioanne Zahn, ex Ha[...]eho et Chatesio (?) in Scrutinio Athmo: disquisitione [пропущено] Cap. 3-tio.	І нарешті було проведено на Арвернії дослід, як засвідчують Йоганн Цанн і Картезіїт («Дослідження атмосфери», в розд. 3), [. . .]

Почнемо з перекладу. Хто автор «Дослідження атмосфери»? Принаймні не Декарт, що звідси впливає. Та й сам Прокопович⁸⁰ цитує цей твір, як такий, що належить перу І.Цана (порівняймо⁸¹, де він вже є під назвою «Атмосферичне дослідження»). Чому ж тоді прізвище Цана, який жив пізніше Декарта⁸², стоїть перед його (?) прізвищем (до того ж у порушення «субординації»)? У перекладі пропущена місцевість, співвіднесена у рукописі Прокоповича з Цаном. Напевно її назву не зумів розібрати ще Кониський. Але останній випустив і очевидно пов'язане з ним за змістом і друге власне ім'я, яке у перекладі звучить, як «Картезіїт». Важко прийняти на віру, що Кониський, будучи картезіанцем, міг пропустити ім'я Декарта, якби воно там насправді було.

Звертаючись до слова «Chatesio», зауважимо, що дві перші його літери написані недбало і майже зливаються, а останні п'ять (tezio) виведені чітко і, ймовірно, навели на думку про Картезіуса (хоча відсутність в них літери h повинна була б насторожити). На арк.149 Прокопович так пише прізвище Декарта: Carthesius, що має суттєві відмінності від «Chatesio» на арк.136 (природно, що закінчення відмінків до уваги не беруться).

В обох рукописах мова йде про дослід, який підтверджує наявність атмосферного тиску. При цьому Кониський вказує точну дату (яка відсутня у Пуршо⁸³, — 1648 р. (також більш точне посилання на Цана). Оскільки далі він посилається на Пуршо, якого не знає Прокопович, це дає змогу стверджувати, що і в цьому розділі, взятому із творів останнього, він використовував додаткову літературу. У даному випадку він наголошує на тому місці у Пуршо, де розглядаються аналогічні питання з аеростатики, але значно ширше і глибше, з описом більшої кількості дослідів.

Планетарна система Коперніка викладена Кониським майже дослівно за Прокоповичем⁸⁴, а оскільки виклад її в останнього ми вже детально розглядали⁸⁵, тут ми лише зауважимо, що Кониський мав чудову можливість подати повніший опис за Пуршо, підручником якого, як вище зазначено, він постійно користувався. Пуршо, зокрема, дав список прихильників геліоцентризму у стародавності і в новий час⁸⁶, а також навів багато відомостей, без сумніву, цікавих для історії небесної механіки. Цією інформацією користувалися викладачі КМА (зокрема, Кониський, Г.Щербацький і Нащинський), однак не застосовуючи її у своїй лекційній роботі. Визнання ними системи світу Коперніка у вигляді наукової гіпотези у середині XVIII ст. залишалось все ще прогресивним явищем навіть на європейському рівні, незважаючи на значні успіхи окремих учених. Про систему Птолемея вже не могло бути і мови, перевагу віддавали системі Тихо Браге тому, що «вона є [більш] безпечнішою, бо викладена обережніше» та «в свою чергу, не суперечить Святому письму»⁸⁷.

Торкаючись компромісної по відношенню до геліоцентризму теорії вихорів Декарта, Кониський поділився сміливими припущеннями про можливість відкриття нових планет, вічність матерії, безконечність всесвіту, множинність світів. Природно, що при цьому він, як і більшість відомих учених, скористався характерною для того часу формою звеличення всемогутності бога. Згодом, будучи вже архієпископом, Кониський зумів навіть використати актуальне космогонічне питання в одному з своїх риторичних прийомів: «Оставим астрономам доказувать, что земля вокруг солнца обращается, — звернувся він у 1787 році до Катерини II, яка прибула до Мстиславля, — наше Солнце вокруг нас ходит [. . .]»⁸⁸. Промова була розмножена великим тиражем (її перекладали й іншими мовами), і тому її варто розглядати, як своєрідне джерело поширення ідей геліоцентризму, оскільки в ній у досить явній формі міститься інформація про те, що існує категорія вчених, які займаються пошуком доказів руху Землі.

Питання механіки у своєму курсі Кониський спеціально не виділив. Він звертається до них при викладенні ряду філософських категорій (простір, рух, час), деяких явищ, положень і законів загальної фізики, при поясненні руху небесних тіл. Основним джерелом стають книги нових авторів. Завдяки Пуршо, наприклад, він познайомився з дослідями Паскаля та Гюйгенса, через Вінклера дізнався про Ньютона та його «Математические начала натуральной философии» (на якого він, як картезіанець, не посилається).

Хоча Георгій Кониський і був знайомий з вченням Епікура-Гассенді, — у питаннях трактування матерії він притримувався картезіанства.

Залишаючи богу лише початковий акт у створенні всесвіту (першопоштовх за Ньютоном) з його законами руху, для пояснення його подальшого розвитку він не пече більше у ньому не має потреби: рух небесних тіл здійснюється згідно з точними законами механіки, які є універсальними і пізнаються людиною в процесі вивчення природи.

Розглядаючи динамічні питання локального руху, Кониський при з'ясуванні причин його виникнення і «піддержання» залучає не лише одну з традиційних ідей про боротьбу протилежностей (легкість і важкість), але і оперує поняттями нової фізики — теорією імпульсу (поштовх, пружний удар), гравітації (сила тяжіння), інерції та відносності руху (хоча і не завжди чітко і безпомилково). Серед численних видів руху, які розглядали схоласти, він виділив три головні і зосереджує свою увагу, переважно, на механічному русі (переміщенні), який поступально і неперервно реалізується у просторі і в часі (останній визначається, як міра руху, а його еталоном вважається період ічність руху небесних тіл).

Кониський повідомляє своїх слухачів, що не всі положення, зокрема, Декарта (відлуння ньютоніанства?), про рух є справедливими⁸⁹. Критерієм істинності він вважає практику (досліди Галілея по вивченню прискорення вільно падаючих тіл). У коментарі до другого закону Декарта про рух тіл Кониський пропускає «посилання» на бога, яке є в оригіналі⁹⁰, і безпосередньо наводить приклад про траєкторію польоту каменя, що вилітає (по дотичній) з пращі, яка обертається по колу. Декарт згадує тут про центробіжну силу, а Кониський, на додаток, — про вихорі Декарта⁹¹.

Вище вже згадувалося про обережне відношення Кониського до проблеми людина-машина. Можливо, з цієї причини він пропускає цікаву главу з Пуршо, присвячену теорії простих механізмів⁹². Критикує ж він механіциста Пуршо за те, що той «називаєть животнихъ прямими машинами и [. . .] машинъ же тѣхъ дѣйствія весма недоводно доводить [. . .]»⁹³. А втім друга частина наведеного висловлювання була цілком справедливою, якщо врахувати, що його автор на той час був ознайомлений із вдалішим посібником з фізики Вінклера, у якому містилися, зокрема, розділ про машини і механізми, а також відомості про еліптичні орбіти планет (і комет) у світлі ньютонівської механіки⁹⁴.

Проблеми механіки, порушені в курсі Кониського, настільки різноманітні, що їхній рзгляд може стати темою окремого дослідження⁹⁵.

¹ Доповідь прочитана на семінарах з історії науки та природознавства при Інституті історії та при Інституті математики АН України (1987–1988). У 1992 р. окремі питання висвітлювалися автором під час його лекцій в інститутах філософії ряду італійських університетів, зокрема на семінарах професорів G. Pascaldi (Болонья), С. Vigna (Венеція), R. Cordeschi (Солерно), F. Giunta (Палермо) та в Пелоританській академії наук (Месіна, проф. R. Migliorato).

² *Philosophia iuxta [juxta] n[umerum] 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitanæ Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi. [anno 1749 sub reverendissimo parte Georgio Koniski], F°, 325 арк., ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України, відділ рукописів (надалі — ЦНБ ВР), Рук. 635/410С; **[Конус'куй Н.] Philosophia juxta numerum quatuor Facultatum Quadripartita complectens Logicam Ethicam Physicam et Metaphysicam tradita In academia Kijoviensi Domini Tymothej Szczerbackj Eiusdem Academiae Nutritoris munificentissimi. Anno 1749 Septem: 20., F°, 334 с., ЦНБ ВР, Рук. ДА/П.51; Philosophia [...] 1749 et 1750. Sub R.S.Professore Georgio Koniskj. — F°, 104 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/П 565; Philosophia peripathetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita, continens in se logicam, physicam, metaphysicam et ethicam, tractata, tradita ad mentem principis philosophorum Aristotelis S[tagirita]e Kijoviae in alma ac[et] orthodoxa Academia Mohylozaborowsciana [Mohylo-Zaborowsciana], annis 1747 et 1748 Professore Reverendissimo Patre Georgio Konishi [Koniski] Academiae Kijovensis praefecto., 260 арк. — Рук. 163 (та 164) в «Описании рукописей, хранящихся в библиотеке черниговской духовной семинарии» М.І.Лілеєва (скрепий відбиток, б/р, б/м).

³ Татаров Ю. Георгий Конисский. — 1865. — 158 с. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/Дис.285; Белав[енец] П. Георгий Конисский. — 112 с. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/Дис.311; Малиновский В. Георгий Конисский как проповедник [не пізніше 1871]. — ЦНБ ВР, Рук. ДА/Дис.506; Демьяшевич П. Георгий, архиепископ Белорусский, и его труды в борьбе с унией. — 1915. — 180 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/Дис.2330

⁴ Татаров Ю. Зазнач. праця.

⁵ Там само. — С.157

⁶ Там само. — С.140.

⁷ Там само. — С.144, 146.

⁸ Белав[енец] П. Зазнач. праця.

⁹ Малиновский В. Зазнач. праця; Демьяшевич П. Зазнач. праця.

¹⁰ Демьяшевич П. Церковно-полюемическая деятельность прееосвященного Георгия Конисского // Учено-богослов. и церковно-проповедн. опыты студентов КДА. — 1915. — Вып.13. — С.193–268.; Малиновский В. Проповедническая деятельность Георгия Конисского // Руководство для сельских пастырей. — 1871. — № 25–27, 29.

¹¹ Малиновский В. Зазнач. праця.

¹² Там само. — С.64.

¹³ Демьяшевич П. Зазнач. праця.

¹⁴ Там само. — Арк.4.

¹⁵ Порядок він наводить два неточних тексти, опубліковані П'ятницьким (Археогр. сб., т.5, с.225) та Григоровичем [в «Собрании сочинений» Г.Конисского. — СПб., 1835. — Ч.2 — С.269], які істотно відрізняються один від одного і тому стали головним джерелом помилок у подальших публікаціях, включаючи і роботи останнього часу. «А между тем, — зауважує Дем'яшкевич, — г. Пятницкому лишь стоило, будучи за службой в семинарской церкви, подойти к месту упокоения преосвященного Георгия и прочесть эпитафию, выгравированную на бронзовой доске, чтобы избежать заслуженного упрека» (Рук. ДА/Дис. 2330. — ЦНБ ВР. — Арк. Зв.-4).

¹⁶ Малиновский В. Зазнач. праця. — С.68.

¹⁷ Кашуба М.В. Георгий Конисский. — М., 1979. — С.22.

¹⁸ Дем'яшкевич П. Зазнач. праця. — Арк.19.

¹⁹ Акты Киево-братского училищного монастыря и Академии, собранные В.Аскоченским. — Т.1. — 537 арк. — ЦНБ ВР. — Рук.ДА/П.221.

²⁰ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии (С введением и примечаниями Н.И.Петрова) [надалі — Акты и документы]. — К., 1904. — Отд.2. — Т.1. — Ч.2. — Приложение. — XXII. — 508 с.

²¹ Аскоченский В. Краткое начертание истории русской литературы. — К., 1846. — С.61.

²² Акты и документы. — К., 1904. — Отд.2. — Т.1. — Ч.2. — Приложение. — С.63.

²³ Там само. — С.166.

²⁴ Там само. — С.433; Акты Киево-братского училищного монастыря и Академии, собранные В.Аскоченским. — Т.1. — Арк.210. — ЦНБ ВР. — Рук.ДА/П.221.

²⁵ Кашуба М.В. Зазнач. праця. — С.26.

²⁶ Татаров Ю. Зазнач. праця.

²⁷ Philosophia iuxta n[ume]rum 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi. [anno 1749 sub reverendissimo patre Georgio Koniski]. F^o, 325 арк. — ЦНБ ВР — Рук. 635/410 С.; [Konys'kyj H.] Philosophia juxta numerum quatuor Facultatum Quadripartita complectens Logicam Ethicam Physicam et Metaphysicam tradita In academia Kijoviensi Domini Tymohtej Szczerbackj Eiusdem Academiae Nutritoris munificentissimi. Anno 1749 Septem: 20., F^o, 334 с. — ЦНБ ВР — Рук. ДА/П. 51; Philosophia [...] 1749 et 1750. Sub R.S.Professore Georgio Koniskj. F^o, 104 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/П 565.

²⁸ Кашуба М.В. Зазнач. праця. — С.33.

²⁹ Татаров Ю. Зазнач. праця. — С.47.

³⁰ Назначений 28 серпня «за болезнью ректора Ляскоронского» і затверджений у серпні 1752 р. [19, арк.335], разом із зведенням у сан архімандрита Братського монастиря [20, т.2, стор.74], [Средницкий И.А. К биографии Георгия

Конисского // Сб. Ин-та филол. о-ва при ин-те князя Безбородко (окремих відбиток). — Т.І. — С.46].

- ³¹ *Демяшкевич П.* Зазнач. праця. — Арк.49зв.
- ³² *Малиновский В.* Зазнач. праця. — С.6.
- ³³ *Демяшкевич П.* Зазнач. праця. — Арк.160.
- ³⁴ *Горючко П.С.* Материалы для биографии Могилевской духовной семинарии 1780–1800 годов. — [Могилев, 1901]. — С.4 (окремих відбиток).
- ³⁵ Могилев / Редкол.: Л.М.Барабанова и др. — Минск, 1971. — С.49.
- ³⁶ *Татаров Ю.* Зазнач. праця. — С.142.
- ³⁷ *Демяшкевич П.* Зазнач. праця. — Арк.162.
- ³⁸ *Булгаков М.* История Киевской Академии. — СПб., 1843. — С.190.
- ³⁹ Катехизмь [...]. — Могилев, 1757 (2-е вид. — 1761. — 136 арк.).
- ⁴⁰ *Татаров Ю.* Зазнач. праця. — С.160.
- ⁴¹ *Белая[енец] П.* Георгий Конисский. — 112 с. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/Дис.311. — С.34.
- ⁴² *Петров Н.* Описание рукописей Церковно-Археологического музея при Киевской Духовной Академии. — К., 1875 — Вып.1. — С.25.
- ⁴³ *Татаров Ю.* Зазнач. праця.; *Белая[енец] П.* Зазнач. праця.; *Малиновский В.* Зазнач. праця.; *Демяшкевич П.* Зазнач. праця.
- ⁴⁴ *Philosophia peripathetica iuxta numerum quatuor facultatum quadripartita, continens in se logicam, physicam, metaphysicam et ethicam, tractata, tradita ad mentem principis philosophorum Aristotelis S[tagiritae] Kijoviae in alma ac[et] orthodoxa Academia Mohylozaborowsciana [Mohylo-Zaborowsciana], annis 1747 et 1748 Professore Reverendissimo Patre Georgio Konishi [Koniski] Academiae Kijovensisa praefecto. 260 арк. — Рук.163 (та 164) за згаданим каталогом Лілієва (див. прим. 2)*
- ⁴⁵ *Philosophia iuxta n[ume]rum 4. facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi [anno 1749 sub reverendissimo patre Georgio Koniski]. F°, 325 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. 635/410 С; [Конус куј Н.] Philosophia iuxta numerum quatuor Facultatum Quadripartita complectens Logicam Ethicam Physicam et Metaphysicam tradita In academia Kijoviensi Domini Tymothej Szczerbackj Eiusdem Academiae Nutritoris munificentissimi. Anno 1749 Septem: 20. F°, 334 с. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/П. 51; Philosophia [...] 1749 et 1750. Sub R.S.Professore Georgio Koniskj. F°, 104 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/П 565.*
- ⁴⁶ Це власноручний запис Конисського [17]. У літературі назва рукопису передається також не точно (порівняймо: [88, т.І, стор.69], [70, стор.203]). Стебницький, наслідуючи інших, подає його так: «Philosophia, iuxta numerum IV facultatum quadripartita, complectens logicam, metaphysicam, physicam et ethicam, anno 1749 in Academiae Kijoviensi, per dignissimum Academiae praefectum, patrem munificentissimum doctoremque ad cineres colendissimum Georgium Koniskj» [Сребницький И.А. К биографии Георгия Конисского // Сб. Ин-та филол. об-ва при ин-те князя Безбородко (окремих відбиток). — Т.І. — С.46].

- ⁴⁷ Демьяшевич П. Знач. праця. — Арк.46.
- ⁴⁸ [Scientia naturalis sev Phisica commentationibus scholasticis illustrata anno Verbi incarnati 1750 Septembris die 12]. — F°, 638 с. — ЦНБ ВР. — Д. №/П. 54
- ⁴⁹ Стратий Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. — К., 1982. — С.337.
- ⁵⁰ Зубов В.П. Аристотель. — М., 1963. — С.368.
- ⁵¹ Matwieszyn Ja. Idee Kopernika na Ukrainie // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. — Rok XIX. — № 4. — S. 657–676.
- ⁵² Акты и документы. — Т.2. — К.,1906. — С.181.
- ⁵³ Там само. — С.176.
- ⁵⁴ Рукопис [65, арк.183 зв.] (на це вказував ще М.І.Петров). Запис зроблений 6 липня. Кониський звільнив йому кафедру філософії у зв'язку з тим, що він почав читати курс богослов'я (замість Ляскоронського) 28 серпня 1751 р. [52, т.2, с.29].
- ⁵⁵ Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum. — Patavii, 1751. — Vol.3. — P.18; Vol.5. — P.338.
- ⁵⁶ Philosophia iuxta n[ume]rum 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi [anno 1749 sub reverendissimo patre Georgio Koniski]. — F°, 325 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. 635/410. — Арк.109 зв.; [Konys'kyj H.] Philosophia juxta numerum quatuor Facultatum Quadripartita complectens Logicam Ethicam Physicam et Metaphysicam tradita In academia Kijoviensi Domini Tymothej Szczerbackj Eiusdem Academiae Nutritoris munificentissimi. Anno 1749 Septem: 20. — F°, 334 с. ЦНБ ВР. — Рук. ДА/П. 51. — Арк.213.
- ⁵⁷ Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum. — Patavii, 1751. — Vol.2. — P.329–332.
- ⁵⁸ Winklerus J.H. Institutiones philosophiae universae usibus academicis accommodatae. — Lipsiae, 1742. — Т.1. — P.895, 990, 992.
- ⁵⁹ Акты и документы. — К.,1906. — Т.2.
- ⁶⁰ Gravesand J. Philosophiae Newtonianae institutiones in usus academicos. — Ed.3. — Leidae, 1744.
- ⁶¹ Акты и документы. — К.,1906. — Т.3. — С.140.
- ⁶² Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum. — Patavii, 1751. — Vol.2. — P.238–239.
- ⁶³ Philosophia iuxta n[ume]rum 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi. [anno 1749 sub reverendissimo patre Georgio Koniski]. — F°, 325 арк. — ЦНБ ВР — Рук. 635/410 С. — Арк.101зв.
- ⁶⁴ Вище сказано «майже додільно». Ця відмінність позначилась лише на початку наведеного нами фрагменту для порівняння, а також у пропущеному тексті, де розглядається приклад на порівняння кількості руху двох тіл

(несуттєва зміна позначень цих тіл).

⁶⁵ [Szerbatz'kuj H.] *Physica sive naturae sciencia* (Рук. без загальної назви на 210 арк.) // Рук. 454/П. 1698. ЦНБ ВР — 1751. — Арк. 135–185; Те ж. — // Рук. ДС/П. 174. — ЦНБ ВР — 1752. — Арк. 52–88.

⁶⁶ *Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum.* — Vol. 1–5. — Patavii, 1751. — Vol. 1. — 484 p.; Vol. 2 — 451 p.; Vol. 3 — 501 p.; Vol. 4 — 448 p.; Vol. 5 — 352 p.

⁶⁷ [Szerbatz'kuj H.] *Physica sive naturae sciencia* (Рук. без загальної назви на 210 арк.). — // Рук. 454/П. 1698. — ЦНБ ВР — 1751. — Арк. 135–183; *Ного таки.* — // Рук. ДС/П. 174. — ЦНБ. — 1752. — Арк. 52–88.

⁶⁸ *Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum.* — Patavii, 1751. — Vol. 2. — P. 54–291.

⁶⁹ Стратий Я.М., Литвинюв В.Д., Андрушко В.А. Знач. праця. — С. 348.

⁷⁰ Вишневский Д. Киевская академия в первой половине XVIII столетия. — К., 1903. — С. 183.

⁷¹ Акты и документы. — К., 1904. — Т. 2. — С. 97.

⁷² [Szerbatz'kuj H.] *Physica sive naturae sciencia* (Рук. без загальної назви на 210 арк.). — // Рук. 454/П. 1698. ЦНБ ВР. — 1751. — Арк. 185.

⁷³ Там само. — Арк. 185 зв.

⁷⁴ *Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum.* — Patavii, 1751. — Vol. 2. — P. 39–40.

⁷⁵ У формулюванні теореми Піфагора пропущено слово «прямокутний» (трикутник).

⁷⁶ Дем'яшків П. Знач. праця. — Арк. 166 зв.

⁷⁷ Пункти 1–4 вказаного розділу майже дослівно збігаються в обох авторів. Довгий п. 5 з Прокоповича у Кониського пропущений. П. 6 у Кониського складається з п. 7–10 Прокоповича і суттєво доповнений посиланням на Пуршо. П. 7 виділений з кінця п. 8 Прокоповича, а п. 8 об'єднаний з п. 12–13 та п. 11 (що є логічнішим) Ф. Прокоповича.

⁷⁸ У рукописі 635/410 С: *Senopensi* (арк. 109 зв.). У Пуршо також читаємо: «*in Arvernicae monte*» [57, т. 2, с. 332].

⁷⁹ Прокопович Ф. Філософські твори. — Т. 2. — К., 1980. — С. 262–263.

⁸⁰ [Прокопович Ф. Курс філософії], 1707–1708, 399 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. ДА/П. 43. — Арк. 212 зв.

⁸¹ Прокопович Ф. Філософські твори. — Т. 2. — К., 1980. — С. 414.

⁸² Дати життя І. Цана: 1641–1707. Декарт помер 11 лютого 1650 року.

⁸³ *Purchotius E. Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum.* — Patavii, 1751. — Vol. 2. — P. 332.

⁸⁴ Лише при слові Картезіус він додає ім'я — Ренатус (Рене).

⁸⁵ Матвишин Я.А. Гелиоцентрическая система мира Коперника в изложении Феофана Прокоповича // Динамические системы и вопросы устойчивости решений дифференциальных уравнений. — К., 1973. — С. 4–20.

⁸⁶ І.Ретик, Х.Ротман, Местлін, Е.Райнольд, Гільберт, Кеплер, Галілей, Р.Декарт. Після прізвищ давніх та перед Коперніком згадується «Кардинал Кузанський» (Микола Кузанський) [515, т.3, с. 18].

⁸⁷ [Прокопович Ф. Курс філософії] .1707–1708., 339 арк. — ЦНБ ВР. — РукДА/П.43. — Арк.150.; Прокопович Ф. Філософські твори. — К., 1980. — Т.2. — С.289; *Philosophia iuxta n[ume]rum 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitanae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi. [anno 1749 sub reverendissimo patre Georgio Koniski].* — F°, 325 арк. ЦНБ ВР. — Рук. 635/410 С. — Арк.114.

⁸⁸ Конисский Г. Собрание сочинений. — Спб., 1835. — Ч.1. — С.214.

⁸⁹ *Philosophia iuxta n[ume]rum 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitanae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi. [anno 1749 sub reverendissimo patre Georgio Koniski].* F°, 325 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. 635/410 С. — Арк.104.

⁹⁰ Декарт Р. Избранные произведения. — М., 1950. — С.487.

⁹¹ *Philosophia iuxta n[ume]rum 4 facultatum quadripartita complectens logicam metaphysicam, physicam et ethicam, tradita in Academia Kijoviensi sub auspiciis illustrissimi D[omi]ni Metropolitanae Timothei Szczerbackj ejusdem Academiae nutritoris munificentissimi [anno 1749 sub reverendissimo parte Georgio Koniski].* F°, 325 арк. — ЦНБ ВР. — Рук. 635/410 С. — Арк.104; [Konys'kyj H.] *Philosophia juxta numerum quatuor Facultatum Quadripartita complectens Logicam Ethicam Physicam et Metaphysicam tradita In academia Kijoviensi Domini Tymohtej Szczerbackj Eiusdem Academiae Nutritoris munificentissimi. Anno 1749 Septem: 20, F°, 334 с.* — ЦНБ ВР — Рук. ДА/П.51, С.203.

⁹² Purchotius E. *Institutiones philosophicae ad faciliorem veterum, ac recentiorum philosophorum.* — Patavii, 1751. — Vol.2. — P.304–317.

⁹³ Акты и документы. — С.180.

⁹⁴ Winklerus I.H. *Institutiones philosophiae universae usibus academicis accommodatae.* — Lipsiae, 1742. — Т.1. — P.742, 989.

⁹⁵ Репрезентована тут розвідка написана у 1987 році для запланованого на той час збірника російською мовою. Отже, в ній не знайшли відображення результати досліджень останніх років. Автор вважає своїм почесним обов'язком висловити подяку працівникам Інституту рукописів ЦНБ АН України за переклад роботи на українську мову, виснажливу працю при заміні системи посилань та вдале макетування на комп'ютері. При необхідності передачі «латинкою» слів із слов'янських мов автор взяв за основу абетку міжнародної мови есперанто (с для ч, j для й, ja для я, ji для ї, ju для ю, je для е, h для г, h для x, g для r (рос. z), g для дж, s для с, s для ш, sc для щ, v для в, z для з), доповнивши її деякими символами (z для ж, ['] для ь, tz для ц). Вона адекватніше передає українську абетку, не «полонізує» і не «русифікує» прізвища (*Konys'kyj*, а не *Koniski*), назви міст (*Kyjiv*, а не *Kiev*; *Hluhiv*, а не *Gluhow*) тощо. Ця система з успіхом

застосована автором в його публікації італійською мовою, в якій, зокрема, ідеться про Феофана Прокоповича та про деякі події релігійного, культурного та наукового характеру, що припадають на середину XVIII ст.: *Ja. O. Matvijisyn. La cultura e la scienza, con particolare riguardo alla matematica, nei rapporti tra Italia e Ucraina.* — Padova: S. Minnaja, 1991. — 76 p.; II-е видання: Roma, 1992. — 126 p. (Рец.; М. Д. Д[обрянський]. Україна й Італія // Наш голос (місячник, США). — 1992. — №11. — С.197–199).